

STOLETÍ LUDVÍKA XIV.

KAPITOLA I.

NEMÁM V ÚMYSLU PSÁT JEN O ŽIVOTĚ LUDVÍKA XIV; ukládám si větší úkol. Chci se pokusit vylíčit příštím pokolením nikoli činy jediného muže, ale povahu lidí v nejosvícenějším ze všech století.

Každá doba zrodila hrdiny i politiky, každý národ zažil převraty; celé dějiny jsou téměř stejné pro toho, kdo si chce zapamatovat jen holá fakta. Avšak každý, kdo přemýšlí — a což je ještě vzácnější — každý, kdo má vkus, rozlišuje ve světových dějinách jen čtyři století. Právě tyto čtyři šťastné věky totiž přivedly k dokonalosti umění a jsou — jakožto epochy svědčí o velikosti lidského ducha — vzorem následujícím pokolením.

První z těchto století, ověčených skutečnou slávou, je století Filipovo a Alexandrovo, nebo také Periklovo, Demostenovo, Aristotelovo, Platónovo, Apellovo, Feidiovo, Praxitelovo; tyto skvosty však byly uzavřeny v hranicích Řecka. Zbytek tehdy známé země byl barbarský.

Druhým stoletím je věk Caesarův a Augustův, označovaný také jmény Lucretius, Cicero, Titus Livius, Horatius, Ovidius, Varro, Vitruvius.

Třetím je období, které následovalo po dobytí Cařihradu Mohamedem II. Čtenář si může vzpomenout, že tehdy se proslavil v Itálii prostý měšťanský rod, který dělal to, co měli podniknout evropští králové. Medicejští povolali do Florencie učence, které Turci vyhnali z Řecka; byla to slavná doba Itálie. Krásná umění tam znovu ožila. Italové je ozdobili jménem ctnost, jako je staří Řekové označili jménem moudrost. Vše směřovalo k dokonalosti.

Umění soustavně přenášená z Řecka do Itálie nacházela zde příznivou půdu a ihned nesla plody. Také Fran-

cie, Anglie, Německo, Španělsko chtěly mít něco z tohoto ovoce; avšak umění se buď do těchto končin nedostala, nebo příliš rychle degenerovala.

František I. podporoval učence, to však byli jenom učenci. Měl stavitele, neměl však ani Michelangela, ani Palladia. Marně chtěl zakládat malířské školy; italští malíři, které povolal, nevychovali ani jednoho francouzského žáka. Celá naše poezie se skládala z několika epigramů a rozpustilých povídek. Rabelais byl naší jedinou knihou v próze, moderní za časů Jindřicha II.

Zkrátka, jediní Italové měli vše, nepočítáte-li hudbu, která byla ještě v počátcích, a experimentální filosofii, všude stejně neznámou, kterou objevil teprve Galilei.

Čtvrtým pak je století, které nazýváme stoletím Ludvíka XIV. Právě ono se snad nejvíce blíží dokonalosti. Obohaceno objevy tří předchozích vykonalo v některých oborech více než ostatní tři dohromady. Všechna umění vskutku nepostoupila dále než za Medicejských, za Augusta a za Alexandra; všeobecně se však zdokonalil lidský rozum. Zdravá filosofie byla poznána až v této době a je pravdou, řekneme-li, že od posledních let života kardinála de Richelieu až po léta následující po smrti Ludvíka XIV. nastal v našich uměních, v našich myslích, v našich mravech právě tak jako v naší vládě naprostý převrat, který bude jistě věčným důkazem opravdové slávy naší vlasti. Ba tento šťastný vliv se nezastavil ve Francii; rozšířil se do Anglie, vzbudil soutěžení, kterého měl tehdy tento vtipný a odvážný národ zapotřebí; přinesl vkus do Německa, vědy do Ruska, a dokonce oživil ochabující Itálii, Evropa vděčila za svou zdvořilost a společenskou vytríbenost dvoru Ludvíka XIV.

Nelze si ovšem myslet, že tato čtyři století byla prosta neštěstí a zločinů. Dokonalost umění, pěstovaných pokojnými občany, nebrání tomu, aby panovníci nebyli ctižádostiví, národy svárlivé, kněží a mniši občas nepokojní a darebáčtí. Všechna století jsou si podobna lidskou špatností; znám však jen čtyři věky tak vynikající velikými talenty.

Před stoletím, které nazývám podle Ludvíka XIV. a

které začíná přibližně založením Francouzské akademie, nazývali Italové všechny obyvatele zaalpských zemí barbary. Musíme přiznat, že Francouzi si tuto pohanu v něčem zasluhovali. Jejich otcové v sobě spojovali romantickou galantnost Maurů s gótskou hrubostí. Neměli téměř žádná krásná umění, což dokazuje, že i užitečná umění u nich byla zanedbávána; neboť když člověk zdokonalil nutné, najde brzy krásné a příjemné; a není divu, že malířství, sochařství, básnictví, řečnictví, filosofie byly téměř neznámy národu, který neměl vůbec loďstvo, ač měl přístavy na březích oceánu a Středozemního moře, a který měl sotva několik nedokonalých manufaktur, ač nadmíru miloval přepych.

Židé, Janované, Benátčané, Portugalci, Vlámové, Holanďané, Angličané se střídavě starali o obchod Francie, neznalé jeho zásad. Ludvík XIII. měl při svém nastoupení na trůn jediný koráb, Paříž neměla 400.000 obyvatel a nezdobily ji ani čtyři krásné stavby; ostatní města království se podobala městečkům, jaká nyní vidíme za Loirou. Všechna šlechta, usazená na venkově v hradech obklopených příkopem, utiskovala ty, kdož obdělávali půdu. Hlavní cesty byly téměř nesjízdné. Města byla bez policie, stát bez peněz a vláda u cizích národů skoro stále v nevážnosti.

Nesmíme si zastírat, že od úpadku rodu Karla Velikého Francie víceméně slábla a chřadla, protože téměř nikdy neměla štěstí na dobrou vládu.

Má-li být stát mocný, je třeba, aby lid měl svobodu podloženou zákony, nebo aby autorita panovníka byla pevná a bez odpůrců. Ve Francii byl lid zotročený až do doby Filipa Augusta; šlechtici byli tyrany až do Ludvíka XI. a králové, stále zaměstnaní udržováním své moci proti vazalům, neměli ani čas myslet na blaho svých poddaných, ani moc učinit je šťastnými.

Ludvík XI. vykonal mnoho pro královskou moc, ale nic pro štěstí a slávu národa. František I. uvedl v život obchod, mořeplavbu, literaturu a všechna umění; měl však příliš málo štěstí, aby jim mohl dát příležitost zapustit ve Francii kořeny, a všechno to zahynulo s ním. Jindřich Veliký

právě hodlal vyprostit Francii z pohrom a barbarství, kam ji uvrhly třicetileté rozbroje, když byl zavražděn ve svém hlavním městě uprostřed lidu, o jehož štěstí usiloval. Kardinál Richelieu, zaměstnaný snahou o pokoření rakouského rodu, kalvinismu a odbojné šlechty, neměl dosti nerušené moci, aby reformoval národ; alespoň však toto šťastné dílo započal.

Tak byl po devět století génius Francouzů téměř neustále deptán pod barbarskou vládou, uprostřed rozbrojů a občanských válek. Francouzi neměli ani zákonů, ani ustálených zvyků a měnili každé dvě století stále stejně nemotorný jazyk; neukázněná šlechta znala jen války a zahálení, duchovenstvo tonulo v prostopášnostech a nevědomosti a lid bez průmyslu chátral v bídě.

Francouzi se nepodíleli ani na velkých objevech, ani na obdivuhodných vynálezech ostatních národů: lidstvo jim nevděčí za knihtisk, střelný prach, sklo, dalekohled, sextant, vývěvu, ani za odhalení pravé podoby sluneční soustavy. Pořádali turnaje, zatímco Portugalci a Španělé objevovali nové světadíly a zmocňovali se nových zemí na východě i západě známého světa. Karel V. prohýřil v Evropě mexické poklady dříve, než několik poddáných Františka I. objevilo pusté kraje Kanady; avšak to málo, co Francouzi dokázali začátkem šestnáctého století, naznačovalo, čeho jsou pod dobrým vedením schopni.

Chci ukázat, jací byli za Ludvíka XIV. Čtenář nesmí čekat, že nalezne zde — více než v obraze předchozích století — podrobné popisy válek, a útoků na města vyrvaná a znovu dobytá zbraněmi, darovaná a vracená smlouvami. Tisíce okolností, zajímavých pro současníky, se ztrácejí zrakům potomstva a mizí, aby daly vyniknout jen velkým událostem, které rozhodly o osudech říší. Ne vše, co se stalo, zasluhuje být zapsáno. V těchto dějinách se budeme zabývat tím, co si zasluhuje pozornosti všech dob, co může osvětlit schopnosti a mravy lidí, sloužit k poučení a podpořit lásku k ctnosti, uměním a vlasti.

Viděli jsme již, jaká byla Francie a ostatní evropské státy před narozením Ludvíka XIV. Popíši zde velké vo-

jenské a politické události jeho panování. O vnitřní správě království, která je pro národy mnohem důležitější, pojednám zvlášť. Důležité místo bude mít také soukromý život Ludvíka XIV., zvláštnosti jeho dvora a jeho panování. Jiné kapitoly se budou zabývat uměním, vědami, pokrokem lidského ducha v tomto století. Konečně promluvíme o církvi, která je už tak dávno spjata se světskou mocí, jako její odpůrce, jindy jako spojenec, a která — ač má učit mravnosti — věnuje se často politice a světským vášním.

KAPITOLA XXV

Zvláštní příhody a anekdoty z doby panování Ludvíka XIV.

Anekdoty skýtají jaksi omezenější pole působnosti, na němž jen paběrkujeme po bohaté žni historie; jsou to drobné, dlouho utajené detaily, z čehož také pochází slovo *anekdota*. Veřejnost zajímají tehdy, když se týkají slavných osobností.

Plútarchovy „Životopisy velkých mužů“ jsou sbírkou anekdot spíše zábavných než pravdivých: jak by se také byly mohly dochovat skutečné události ze života Théseova nebo Lykúrgova? Ve většině maxim, které vkládá do úst svým hrdinům, je více užitečné morálky než historické pravdy.

„Tajná historie Justiniánova“ od Prokopia je satira diktovaná pomstychtivostí; a ačkoliv pomstychtivý autor může mluvit pravdu, nezdá se, že tato satira, odporující často Prokopiovým oficiálním dějinám, je vždy pravdivá.

Dnes už není možno napodobovat Plútarcha, a tím méně Prokopia. Za historické pravdy uznáváme jen skutečnosti bezpečně doložené. Jestliže současníci a zároveň nepřátelé, jakými byli kardinál de Retz a vévoda de La Rochefoucauld, potvrzují ve svých pamětech touž událost, je nepochybná; když si odporují, musíme pochybovat: a tomu, co je naprosto nepravděpodobné, se nemá vůbec věřit, ledaže

ESEJ O MRAVECH A DUCHU NÁRODŮ

KAPITOLA LXXXI

*Mravy, zvyky, obchod, blahobyt v třináctém
a čtrnáctém století*

CHTĚL BYCH OBJASNIT, JAK VYPADALA TEHDEJŠÍ SPOLEČNOST, jak se žilo v rodině, jaká umění se pěstovala, spíše než opakovat všechny ty zvětšelé doklady lidské špatnosti a popisovat všechny pohromy a války, nehodné zájmu historie.

Zdá se mi, že koncem třináctého a začátkem čtrnáctého století se lidé v Itálii přes spoustu svárů a různic začínali vymaňovat z hrubosti, která jako rez pokryla Evropu po pádu Římské říše. Nepostradatelná umění nikdy nezanikla: řemeslníci a obchodníci, které jejich nenápadnost ochránila před ctižádostivou zuřivostí mocných, jsou jako mravenci, hloubící v tichosti svá obydlí, zatímco se orlové a supi navzájem drásají.

Tato barbarská století přinesla dokonce užitečné vynálezy — výsledky technického nadání, které příroda dává některým lidem zcela nezávisle na filosofii. Tak třeba umění pomáhat zesláblému zraku starců skly, zvanými okuláry, pochází z konce třináctého století. Tento problém vyřešil Alessandro Spina. V téže době jsou už v Itálii známy stroje poháněné silou větru. Mluví o nich Fiamma, který žil ve čtrnáctém století, a před ním není vůbec o nich zmínka; tento zdroj energie však byl už dlouho předtím znám Řekům a Arabům; zmiňují se o něm arabští básníci v sedmém století. Fajáns, který se vyráběl hlavně ve Faenze, nahrazoval porcelán. Lidé už odedávna znali okenní sklo, bylo však velmi vzácné a jeho užívání se považovalo za přepych. Kolem roku 1180 je přinesli Francouzi do Anglie, kde se na ně dívali jako na velikou vzácnost.

Tajemství výroby křišťálových zrcadel znali ve tři-

náctém století jedině Benátčané. V Itálii měli už tehdy nejedny mechanické věžní hodiny; nejslavnější z nich byly v Bologni. Pravý technický div, buzola, byla objevena pouhou náhodou, a lidé neměli ještě dosti široký rozhled, aby objevu náležitě využili. Papír z rozdrcečných a vyvařených hadrů byl vynalezen počátkem čtrnáctého století: padovský dějepisec Cortusius vypráví o jistém Paxovi, jenž založil v Padově první manufakturu na výrobu papíru víc než sto let před vynalezením knihtisku. Tak se pozvolna vžívala užitečná umění, větším dílem zásluhou neznámých vynálezců.

Zbývající část Evropy ani zdaleka neměla taková města, jako byly Benátky, Janov, Bologna, Sienna, Pisa, Florencie; skoro všechny domy ve francouzských, anglických, německých městech měly doškové střechy; ba stejně tomu bylo v méně zámožných městech italských, např. Alessandrii a v Nizze, a proto se jim říkalo slaměná.

Třebaže veliké, ladem ležící plochy byly porostlé hvozdem, lidé se ještě neuměli bránit zimě topením v kamnech, jaká dnes pro užitek i jako okrasa stojí v každém obydlí. Tehdy se sesedla celá rodina uprostřed zakouřené světnice kolem velkého okrouhlého ohniště, z něhož stoupal k otvoru ve stropě sloup dýmu.

Fiamma si ve čtrnáctém století po způsobu nepřilíš soudných autorů stýská, že střídmost a jednoduchost ustoupily přepychu; želí časů Fridricha Barbarossy a Fridricha II., kdy se v hlavním městě Lombardie Miláně jedlo maso jen třikrát týdně. Víno bylo tehdá vzácností, voskové svíčky lidé neznali a lojové platily za přepych. I v nejlepších měšťanských domech, říká, se svítilo jenom vyschlými loučemi; teplé maso se nejedlo častěji než třikrát v týdnu; nenosily se košile plátěné, ale šerkové; dcery nejváženějších měšťanů dostávaly věnem nanejvýš sto livrů. Dnes, dodává, se všechno změnilo: nosí se plátěné prádlo; ženy se odívají v hedvábné látky, protkané někdy i zlatem a stříbrem; mají až dvoutisícová věna a zdobí se dokonce zlatými náušnicemi. Avšak přepych, na nějž tak žehrá, je ještě v leckterém ohledu daleko

od toho, co bohaté a vynalézavé národy dnes považují za nezbytnost.

V Anglii bylo stolní prádlo velmi vzácné; víno tam prodávali jen v lékárnách jako lék pro žaludek. Všechny menší domy byly sroubeny z hrubých klád, pokrytých jakousi maltou, zvanou lepenice, dveře měly nízké a těsné, okna malá, nepropouštějící téměř žádné světlo. Považovalo se za přepych dát se vozit po bídě vydlážděných rozblácených pařížských ulicích; a to ještě Filip Sličný takový přepych měšťanům zakázal. Znamé je nařízení, vydané za Karla VI.: *Nemo audeat dare praeter duo fercula cum potagio* (Ať se nikdo neodvážá podat s polévkou více než dva chody).

Stačí uvést jeden doklad, abychom si udělali představu o nedostatku peněz ve Skotsku i v Anglii, jakož i o hrubosti tehdejších mravů, které se říká prostota. V úředních spisech je zaznamenáno, že přijel-li skotský král, poskytoval mu anglický dvůr třicet shillingů, dvanáct chlebů, dvanáct koláčů a třicet lahví vína na den.

U lenních pánů a nejvyšších prelátů bylo možno najít veškerou nádheru v té době známou. Nutně musela proniknout k majitelům velkých latifundií. Biskupové odedávna nejezdili jinak než s velkým množstvím služebnictva a koní. Lateránský koncil svolaný Alexandrem III. v roce 1179 jim vytýká, že se často musely prodávat zlaté a stříbrné kalichy z klášterních kostelů, aby mohli být slavnostně přijati a pohoštěni. Ustanovením tohoto koncilu byl arcibiskupský průvod omezen na padesát koní, biskupský na třicet, průvod kardinálský pak na pětadvacet, neboť kardinál bez biskupského úřadu a tedy i bez pozemků, nemohl si dovolit stejný přepych jako biskup. Taková nádherymilovnost prelátů si zasluhovala odsouzení tehdy spíše než dnes, protože mezi velkými a malými, mezi bohatými a chudými nebylo středního stavu. Střední stav, v němž je blahobyť národa, se utvářel až postupem času s rozvojem obchodu a průmyslu. Stříbrné nádoby bylo ve většině měst téměř neznámé. Mussus, lombardský spisovatel ze čtrnáctého století, považuje

stříbrné vidličky, lžíce a šálky za velký přepych. Říká, že otec rodiny, jenž živí devět či deset osob a má dva koně, musí ročně vydat na tři sta zlatých dukátů. To je nanejvýš dva tisíce dnešních francouzských livrů.

Mnohde v Itálii byly tedy peníze velmi vzácné, a ještě mnohem vzácnější byly ve dvanáctém, třináctém a čtrnáctém století ve Francii. Florentané a Lombardané, kteří jediná vedli obchod ve Francii a v Anglii, židé, jejich dohazovači, byli zvyklí vyždímat z Francouzů a Angličanů dvacet procent běžného ročního úroku z půjčky. Výška úroku je neklamným příznakem všeobecné chudoby.

Král Karel V. nashromáždil jisté bohatství šetrností a moudrým spravováním statků /což byl tehdy největší zdroj královských příjmů/; vybíral Filipem z Valois zavedené daně, které, ač nízké, vyvolaly mezi lidem mnoho nespokojenosti. Kardinál La Grange, jeho ministr, se však příliš obohatil a všechny poklady byly promrhány v cizích zemích: vlastní jmění si kardinál odnesl do Avignonu, královo utratil vévoda z Anjou, Karlův bratr, na nešťastné výpravě do Itálie. Francie vlezla v bídě až do posledních let vlády Karla VII.

Jinak tomu bylo v krásných městech italských, kde kvetl obchod: žilo se tam pohodlně a v hojnosti; jen tam bylo možno okusit slasti života. Blahobyť a svoboda tam nakonec daly процitnout géniu, tak jako vedly Italy k statečnosti.

KAPITOLA LXXXIII

Osvobozování, výsady měst, generální stavy

Ze všeobecné anarchie, ba dokonce z tak mnoha pohrom vzešel v Evropě nedocenitelný statek — svoboda, která pozvolna přivedla k rozkvětu města říšská i tolik měst jiných.

Již dříve jste si všimli, že v počátcích feudální anarchie obývali téměř všechna města spíš nevolníci než měš-